Přetrvávající otazníky v oblasti výzkumu německého odborného jazyka

Jaroslav Březina*

Přes veškeré konstruktivní spory či problémy, které vědecká činnost nutně přináší, se naši němečtí kolegové, zabývající se výzkumem odborného jazyka, shodují na jedné věci. Odborný jazyk lze dnes, stejně jako před mnoha lety, označit za stále ne zcela dostatečně definovanou a ve své vnitřní struktuře velmi nejasně vymezenou jazykovou oblast. Svědčí o tom i letmý pohled na celou řadu různých označení, která během posledních asi 100 let (přibližně tak dlouho lze mluvit o moderním výzkumu odborného jazyka) byla a stále ještě jsou chápána jako ekvivalentní výrazy tohoto pojmu – *Arbeitssprache*, *Berufssprache*, *Fachkommunikation*, *Sachsprache*, *Sekundärsprache*, *Sondersprache*, *Technolekt*, *Teilsprache* nebo *Zwecksprache*. [1] Zajímavé rovněž je, že jakékoliv pokusy o zredukování počtu těchto výrazů automaticky vyvolávají nechtěný efekt zlehčování či zužování dané problematiky.

Jistou vinu na zřejmých nejasnostech v této oblasti výzkumu nesou paradoxně právě nesčetné snahy o vymezení pojmu odborného jazyka, a dále i určitá schematičnost vědeckého přístupu, omezujícího se často pouze na popsání domnělých lexikálních či syntaktických zvláštností zkoumaného materiálu a jejich statistické vyhodnocení. Následné shrnutí těchto charakteristik pak velmi lehce svádí k unáhlenému rozhodnutí označit analyzovaný jazykový materiál za specifický jazyk určité vědní, technické či hospodářské disciplíny. Tento, často pouze na empirické bázi prováděný výzkum, však nechtěně vede k zjednodušenému chápání dané problematiky a zbytečně přísnému rozlišování mezi obecným a odborným jazykem. H. Kalverkämper upozorňuje již v roce 1979, že v oblasti výzkumu se v relativně krátkém časovém úseku začínají stále zřetelněji prosazovat dva axiomy: „*axiom intuitivně zdůvodnitelné a na první pohled zdánlivě logické oborové vyhraněnosti určité jazykové oblasti, a s tím související axiom principiální duality odborného a obecného jazyka.*“ [2] Tyto dva axiomy pak podle Kalverkämpera ovlivňují zásadním a ne zcela šťastným způsobem vědecký výzkum.

Jedním z nezbytných kroků se tak stává nutnost exaktního významového vymezení pojmu *Fach* (obor), považovaného většinou lingvistů za jeden ze základních termínů celé oblasti výzkumu odborného jazyka. Z jazykovědně-historického pohledu se pojem *Fach* a následně tedy i *Fachsprache* (odborný jazyk) nevztahují na celé oborové oblasti např. *hospodářství* či *medicíny* (ty jsou často označovány lingvisty jako jazykové komplexy), nýbrž na jejich dílčí disciplíny. Ve sféře *hospodářství* je tedy z čistě jazykovědného hlediska za obor považována například oblast *podnikové ekonomie*, *financí* nebo *národohospodářství*. Jdeme-li dále do hlubší struktury, lze za subsystém oboru *finance* považovat např. odborný jazyk burz cenných papírů. Celý systém tak zřejmě vycházel a stále ještě funguje na chybném předpokladu, že různým oborům lidské činnosti (včetně oborové struktury vědních, technických a hospodářských disciplín) lze přiřadit stejně strukturovaný a výše uvedené dělení přesně kopírující systém relativně samostatných jazykových celků. Logicky tak vzniká chybná domněnka rovnosti mezi strukturami a hierarchiemi reálného (věcného) světa a systémem jazyka.

* PhDr. Jaroslav Březina, Ph.D. – vedoucí Katedry německého jazyka; Fakulta mezinárodních vztahů, Vysoká škola ekonomická v Praze.

Toto rigorosní „škatulkování“ odborného jazyka podle jednotlivých hospodářských či technických oborů přirozeně mělo a stále má své odpůrce. Ti poukazují především na jistou pohodlnost, s jakou lingvistika nejprve definovala, a poté velmi rychle přijala termín *Fach* (*obor*) za hlavní klasifikační kritérium, které určuje specifičnost či obecnost zkoumaného jazykového materiálu, aniž by však přitom existovala jeho zcela přesná a na potřeby empirického zkoumání aplikovatelná definice. Tuto situaci lze vysvětlit částečně i tím, že relativně mladá vědecká oblast výzkumu odborného jazyka je přes veškeré snahy o jasnou oborovou profilaci a tím i samostatnost velmi silně ovlivňována tradičním pohledem na systém jazyka, tak jak jej chápe obecná lingvistika. To má za následek (do jisté míry automatické) přejímání již existujících schémat, kategorií a též myšlenkových algoritmů. V tomto ohledu je ještě dnes velmi patrný vliv antické rétoriky, která rozlišovala mezi slovní zásobou známou z běžné denní komunikace a výrazy „cizími“ či „oborovými“ (tzv. *obscuritas*), které tuto komunikaci ztěžují. *Quintilian* uvádí ve svých *Institutionis oratoriae libri* vedle archaismů, homonym, regionalismů právě odborné termíny, kterých je třeba se vyvarovat, protože znesnadňují komunikaci. [3] Již zde lze tedy vyzorovat první zárodky pozdějšího dualismu jazykového systému, kde oblasti tzv. obecného jazyka je postavena jako protipól oblast jazyka specifického, úzce specializovaného nebo chceme-li odborného. Toto tradiční schéma chápání výstavby jazykového systému je patrné dodnes jak v již etablovaných jazykovědných oborech (např. literární věda), tak i v nově vznikajících disciplínách.

Názorové neshody v chápání termínu *Fach* (*obor*) a přejímání tradičních schémat členění jazyka vyvolávají velké komplikace především v metodologii výzkumu odborného jazyka. Již zmiňovaný *H. Kalverkämper* tento problém velmi výstižně popisuje: „*existující a dosti obsáhlá vědecká literatura signalizuje explicitně i implicitně vědeckoteoretické dilema lingvistiky, zabývající se problematikou odborného jazyka. Primum non datur – to nejdůležitější, jakýsi fundament výzkumu odborného jazyka, chybí – neexistuje. Zde, v našem případě, je primum komponenta „Fach“, která není přesvědčivě a jednoznačně charakterizována*“. [4]

Ještě ostřeji vystupuje proti stávající nedostatečné metodologii, a především proti „lehkovážnému“ zacházení s vše řešícím termínem *Fach* (*obor*) *K. Popper*, který uvádí, že tzv. *Fach* je pouze ohraničený a částečně vykonstruovaný konglomerát problémů a pokusů o jejich řešení. [5]

Pro potřeby praktického výzkumu odborného jazyka je tedy základním problémem absence jakéhosi metodologického instrumentáře, který by nám umožňoval na základě jasných důkazů tvrdit, že ten či onen zkoumaný jazykový materiál lze jednoznačně označit za odborný jazyk. Z této skutečnosti též vyplývá určitá roztržičnost a silně subjektivní přístup v rámci vědeckého výzkumu. Zjednodušeně bychom mohli říci, že se postupuje následujícím způsobem: začneme se zabývat jazykovou oblastí, která nás zajímá, protože předem jaksi intuitivně tušíme určité jazykové, ať už syntaktické či lexikální zvláštnosti a vynaložíme veškeré úsilí, abychom tyto zvláštnosti odhalili a zmapovali. A zvláštnosti se vždy najdou – důležité je jen, zda jsou skutečně relevantní pro označení analyzovaného jazykového materiálu za odborný či obecný jazyk. *H. Kalverkämper* správně poznamenává, že termín *Fach* (*obor*), pokládán teoretickým výzkumem za sjednocující a primární faktor, je v praxi vykládán a přejímán zcela subjektivně, a tím i značně diferencovaně. [6]

Se zajímavou myšlenkou přichází koncem 60. let *D. Möhn*, který navrhuje označit celou oblast odborné komunikace jako *Sprache im Fach* (*komunikace v rámci oboru*)

a termín *Fachsprache* (odborný jazyk) omezit jen na oblast úzce specializovaného vědecko-teoretického výzkumu v rámci jednotlivých oborů. [7]

Také druhé „dogma“ výzkumu odborného jazyka – tradiční princip rozlišování mezi odborným a obecným jazykem je od začátku 70. let stále více zpochybňováno. Např. L. Hoffmann uvádí, že moderní výzkum odborného jazyka upouští od tohoto duálního pohledu především z důvodů absence konkrétních jazykových komponent, které by bylo možné přiřadit zcela jednoznačně odbornému či obecnému jazyku. [8]

Rovněž H.-R. Fluck reaguje na duální dělení jazykového systému spíše skepticky, když tvrdí, že „...jak pojem odborný jazyk, tak i pojem obecný jazyk nejsou dostatečně charakterizovány a proto je v mnoha případech velmi komplikované určit, zda daný odborný výraz je nutno chápat jako ještě úzce specializovaný a nebo již jako plně integrovaný (pasivně i aktivně) element obecné slovní zásoby.“ [9] H.-R. Fluck si správně uvědomuje nebezpečí, které vzniká při takto zjednodušeném (a kategorickém) dělení jazyka, kdy se nelze opřít o exaktně definované základní pojmy (*jazyk obecný*, *jazyk odborný*) a dostatečně vypracovanou metodologii. Mezi dvěma krajními póly (rozuměj *obecný* vs. *odborný* jazyk) se totiž otvírá velký prostor, aktivující čtenáře/posluchače/účastníka komunikace třídit daný jazykový materiál jen na základě vlastních znalostí a zkušeností (a tedy zcela subjektivně) na jazykové prostředky pro něj zcela běžné (obecné) a jazykové prostředky odborné. Díky této skutečnosti se ale z rétoriky přejaté bipolární členění rozšiřuje o další kategorii – parciálně (částečně) srozumitelný jazyk – kategorii bez jasných kontur, bez možnosti obecně akceptovatelné definice – kategorii, kde je srozumitelnost jazykových prostředků silně ovlivňována konkrétními relacemi.

Zároveň je zřejmé, že tato, pro každého z nás svým rozsahem odlišná oblast, tvořící jakousi přechodnou zónu mezi odborným a obecným jazykem je v důsledku své „neuchopitelnosti“ zcela nevhodná pro jakékoliv statické modely jazykového systému. Výzkum odborného jazyka (60. až 70. léta) si je této skutečnosti vědom a pokouší se tento problém vyřešit (či spíše zmenšit) jasnějším formulováním vztahů mezi pojmy *obecný*, *odborný* a *parciální*. Ve vztahu k pojmu *obecný* tak definuje, že odborný jazyk není obecně srozumitelný a ve vztahu k pojmu *parciální* říká, že odborný jazyk je srozumitelný jen okruhu odborníků. [10] Bez existence určitého záchytného bodu – např. jasně stanoveného hlediska, vyjasňujícího a i omezujícího širokou škálu možností chápání pojmu *parciální*, však postrádají výše uvedené formulace podle Kalverkämpera jakýkoliv efekt. [11]

Problematika vágně definovaného pojmu *Fach* (obor) a s tím spjaté neshody a názorové rozdíly ve vztahu k pojmu *odborný jazyk* vedou stále více lingvistů k hledání uspokojivého řešení. K jakési snaze o konsens vyzývá ve svých Lipských тезích (*Leipziger Thesen*) L. Hoffmann, který navrhuje přesunout problematiku vytýčení hranic mezi odborným a obecným jazykem vzhledem k nedostatečným schopnostem čistě jazykovědných prostředků do oblasti jiných než jazykových vědních disciplín, kde lze spíše hledat možná řešení. [12] Problém je tak L. Hoffmannem elegantně přesunut na vědní disciplíny, zkoumající oblasti lidské činnosti, lidského jednání či chování (např. psychologie, didaktika, pragmatika). Problematické však je, že a) bohužel ani tyto vědní disciplíny nenabízí jasnější vymezení pojmu *obor*, b) lingvisté, kteří se úzce specializují na jazyk jednoho konkrétního oboru, stejně nejsou ochotni na obsahy *Lipských тезí* (tedy přenechat předmět výzkumu jiným vědeckým disciplínám) přistoupit.

Ve světle výše uvedených skutečností nám tak nabízí pojem *Fachsprache* (odborný jazyk) silně heterogenní obraz, kde se vedle běžných oborů, jimž esoteriku jazyka nelze upřít (např. medicína, matematika, astronomie, fyzika), objevují různé až komicky působící pseudooblasti, dělající si nárok na vlastní variantu odborného jazyka, např. *jazyk*

vyučujícího, jazyk žáků (studentů), jazyk vyšetřujícího lékaře (!), jazyk katolické církve, jazyk církve, jazyk pacientů (!) [13] Celá věc, vzbuzující lehce ironický úsměv, však dostává hořkou příchut', když si připomeneme fakt, že výzkum odborného jazyka nedisponuje v současnosti metodologií na jejímž základě lze tvrdit, že komunikace pacientů při vyšetření či během pobytu v nemocnici není odborný jazyk, zatímco jazyk odborných příspěvků na fyzikálním kongresu za odborný jazyk s největší pravděpodobností považovat lze.

Určitou bezradnost výzkumu odborného jazyka právě při charakterizování pojmu *Fachsprache* (odborný jazyk) lze vypožorovat např. na definici K. Hellera: „*Jako slovní zásobu určitého oboru či vědní disciplíny lze definovat množinu všech lexikálních prostředků, které jsou izolovaně (vytržené z širšího kontextu) účastníkem komunikace primárně (na první pohled) chápány jako odborné výrazy – tedy jako jazykové prostředky specializované skupiny odborníků.*“ [14]

Pomineme-li fakt, že spíše než o odborný jazyk se zde jedná o odbornou terminologii, lze v dané definici jasně vypožorovat snahu o vyhranění odborného jazyka vůči jazyku obecnému. Kritéria *izolované výrazy* či *primární chápání* se však jeví již na první pohled jako dosti problematická. Heller dále pokračuje: „*...okruh odborníků, tzn. osob, které v rámci dané oblasti disponují určitými znalostmi a dovednostmi, však nelze chápat příliš úzce.*“ [15] První část definice, popisující – i když velmi sporně – specifčnost odborného jazyka (odborné terminologie) a tím i jeho odlišnost vzhledem k obecnému jazyku je tak následkem nelogického zobecnění v druhé části – kde kritérium *okruh odborníků* je nutno chápat jako čistě subjektivní kategorii – značně znehodnocena.

Připustíme-li však přesto správnost takto formulované definice (a všech jí podobných) a přistoupíme-li na existenci fenoménu *odborného jazyka*, naskytá se nám vzhledem k logicky vzniklé dvojici *obecný – odborný jazyk* další otázka – do jaké míry či zda vůbec je v tomto členění obecný jazyk ve skutečnosti zastoupen? Tento problém má z větší části mimojazykové pozadí, především díky stále silnější strukturalizaci společenského systému a stále užší specializaci jednotlivých lidských činností a pracovních aktivit. Můžeme se tedy zcela logicky ptát, zda vůbec ještě existuje způsob komunikace, která se odvíjí jen v rámci obecného jazyka. Neexistuje pouze nekonečné množství variant komunikace v odborném jazyce? A neprobíhá veškerá komunikace jako oborová – protože *for special purposes* (jak je možná správněji označován fenomén odborného jazyka v anglosaských zemích)? Je-li tomu tak, pak ovšem ztrácí svou distinkci i pojem *odborný jazyk* – a lze jej tudíž zrušit. Tento nekonečný kruh spekulací jenom dokazuje, jak důležité a nezbytné je pro další výzkum vytvoření obecně akceptovatelné definice pojmu *Fach (obor)* – potažmo pojmu *oborový jazyk*, jejíž funkčnost by následně bylo možné ověřit pomocí dostatečně vypracované a obecně uznávané metodologie.

Podívejme se nyní krátce na historicky nejzajímavější pokusy o definování odborného jazyka. V rámci vědeckého výzkumu se v první polovině minulého století postupně profilují určité pohledy na vnitřní strukturu a členění této jazykové oblasti, nabývající konkrétnějších podob ve dvou typech jazykových modelů – horizontálním (popisuje vzájemné postavení a vazby odborného jazyka jednotlivých oborů či vědních disciplín) a vertikálním (zaměřuje se především na jeho vnitřní strukturu). Horizontální model vychází z již relativně pevného, historického členění jednotlivých oborů, které vznikalo zcela logicky bez ohledu na eventuální podobnosti či rozdílnosti tradičních jazykových charakteristik daného oboru. Z toho je tedy zřejmé, že pro aplikovanou lingvistiku jsou relevantní jen takové návrhy horizontálního modelu, které se nepokouší sociálními, historickými či ekonomicko-technickými aspekty vznikat členění slepě aplikovat v oblasti

výzkumu odborného jazyka, nýbrž takové modely, které jsou díky rozumné míře obecnosti chápány spíše jako odrazový můstek, jakási praktická pomůcka sloužící k dalšímu, exaktnějšímu výzkumu problematiky odborného jazyka. *W. von Hahn* s trochou ironie poznamenává, že horizontální modely je nutno chápat jako vůbec první pokusy o zachycení rozdílů jednotlivých – jako odborný jazyk označovaných – jazykových oblastí, aby byla zachráněna alespoň nějaká konsistentnost pojmu *odborný jazyk*. Zároveň však dodává, že definování jednotlivých oborů, a tedy i variant odborného jazyka z čistě jazykovědného hlediska není triviální záležitost, jak by se mohlo na první pohled zdát. Nesnáze při navrhování těchto členění nutně způsobují společné oborové znaky (např. matematika a fyzika), prolínání jazykových prostředků v rámci mnoha oborů a velká šíře variací používaných jazykových prostředků v rámci jednotlivých oborů. [16]

Z dnešního pohledu se mohou zdát některé pokusy o interpretaci dosti zjednodušené a již na první pohled nesprávné. Např. podle jedné z variant horizontálního modelu, vzniklé v polovině 70 let, existuje, jak uvádí *E. Wüster*, asi 300 variant odborného jazyka (stav z roku 1976). [17] Tento počet vychází z velmi jednoduché úvahy, předpokládající relativně stejný počet variant odborného jazyka a jednotlivých vědních, technických či ekonomických disciplín. Dlužno dodat, že *E. Wüster* zcela správně upozorňuje na skutečnost, že tento počet musí časem zákonitě kolísat v důsledku stálého vzniku a zániku jednotlivých oborů a bohužel i v důsledku nejednotného chápání a vymezení termínu *Fach* (obor). V rámci palety všech možných variant horizontálních modelů je v současnosti snad nejvíce tolerován nebo lépe řečeno nejméně napadán jednoduchý model dělící odborný jazyk velmi obecně na 1) *odborný vědecký styl*, 2) *odborný technický styl* a 3) *odborný jazyk institucí*. [18] Z těchto tří kategorií pak vládne ve vědeckém světě nejvíce shody u třetí kategorie – *odborného vědeckého stylu*, který je chápán jako styl (či instrument) využívaný při získávání, zprostředkování a evidování vědeckých poznatků a vytváření vědeckých teorií. Proti jazyku teorie logicky musí stát jazyk praxe, což je časté synonymum pro zbylé dvě kategorie výše uvedeného členění – tedy *odborný technický styl* (způsob komunikace v rámci jednotlivých odvětví a oborů hospodářství) a *jazyk institucí* (komunikace ve státních či soukromých organizacích s pevně danou strukturou a jasně stanoveným účelem – např. sféra bank, spořitelny, pojišťoven). Další návrhy horizontálního členění odborného jazyka pocházejí např. od *H. Kalverkämpera*, který rozlišuje odborný jazyk 1) *vědy*, 2) *technické oblasti*, 3) *institucí*, 4) *hospodářství* a 5) *obchodu* [19] nebo zajímavý návrh *L. Hoffmanna*, který se pokouší srovnat lineárně odborný jazyk jednotlivých technických, hospodářských (ale i jiných) oborů (oblastí) na základě míry podobnosti jejich jazykových prostředků. [20] Většina pokusů o vytvoření horizontálních modelů byla především na základě nedostatečného důkazového materiálu ohodnocena jako nevyhovující, ale přesto lze i jejich existenci pokládat do jisté míry za přínosnou. Zřetelně totiž ukázaly, že neexistuje jednoduchá rovnice, kdy danému hospodářskému, vědnímu či technickému oboru lze jednoduše přiřadit specificky používaný jazykový materiál – oborový jazyk.

Vertikální modely popisují, jak již bylo zmíněno, odborný jazyk v rámci jeho vnitřní struktury. Vychází totiž z předpokladu, že oborová komunikace se odvíjí na různých úrovních abstrakce. Stupeň abstrakce je pak dán mírou obecnosti či konkrétnosti diskutovaného problému v daném oboru. Každému takto chápanému stupni pak odpovídají speciální jazykové prostředky. Stejně tak jako horizontální je i vertikální členění vázáno na sociálně-historické aspekty, provázející vznik a utváření struktury jednotlivých oborů a odvětví národních hospodářství. Ale přece jen je u některých variant členění při volbě jednotlivých rozlišujících kritérií již patrnější lingvistický pohled. Z historického hlediska jsou nejvíce akceptována třístupňová a čtyřstupňová členění. Za zmínku stojí např. model

jednoho z pionýrů výzkumu odborného jazyka *Lutze Mackenzena*, který má následující strukturu: 1. stupeň – *eigentliche Fachsprache* (teoretický odborný jazyk), 2. stupeň – *Werkstattensprache* (komunikace ve výrobním procesu), 3. stupeň – *Verbrauchersprache* (jazyk spotřebitelů). [21] V polovině 60. let navrhuje *Heinz Ischreyt* podobné třístupňové členění:

1) *Wissenschaftssprache* (jazyk vědy – vědecký jazykový styl), 2) *fachliche Umgangssprache* (specifická oborová komunikace) a 3) *Werkstattssprache* (komunikace ve výrobním procesu, veřejné správě a obchodu). [22]

Rovněž *W. von Hahn* člení odborný jazyk z hlediska jeho vnitřní struktury do třech úrovní: 1. *Theoriesprache* (vědecký jazyk – forma komunikace v oblasti vědy a výzkumu, jedná se převážně o písemnou podobu), 2. *Fachliche Umgangssprache* (běžná komunikace v rámci jednotlivých oborů, převážně mluvená podoba), 3. *Verteilersprache* (jazyk technicko-průmyslové oblasti, komunikace ve výrobní a obchodní sféře, převážně mluvená podoba). [23]

Všem výše popsaným typům vertikálního členění nelze upřít „průkopnický“ význam pro ranné stádium výzkumu odborného jazyka, přesto však je s odstupem času stále více patrná jejich ne zcela dokonalá funkčnost. Kritici tak oprávněně namítají, že volba jednotlivých rozlišujících kritérií zůstává přes veškeré autorovy snahy o co nejširší aplikovatelnost (univerzálnost) modelu a tedy i o jeho maximální objektivnost stále silně subjektivní záležitostí. Snaha o co největší komplexnost pak zase přináší riziko nedostatečného rozlišovacího mechanismu pro detailnější jazykové problémy a tím stížené přiřazování tohoto jazykového materiálu jednotlivým variantám odborného jazyka. K tomu je třeba přičíst různá nebezpečí, jež v sobě skrývají kombinované nebo naopak silně specifické možnosti odborné komunikace, která – čistě hypoteticky – ve velmi silné koncentraci mohou funkčnost těchto modelů zcela eliminovat.

Při historickém výčtu jednotlivých snah o klasifikování či strukturování odborného jazyka můžeme pro srovnání krátce zmínit i některé zástupce tzv. *Pražské školy* – *B. Havránka*, *E. Beneše*, či *J. Filipce*. *B. Havránek* chápe odborný jazyk (viz schéma) jako jeden ze čtyř funkčních jazykových stylů, ze kterých se skládá proces lidské komunikace: 1. *komunikativní styl* (každodenní běžná komunikace), 2. *odborně-praktický styl* (komunikace v rámci pracovního procesu a ve veřejném styku), 3. *vědecko-teoretický styl* (komunikace ve vědecko-výzkumné oblasti), 4. *estetický styl* (jazyk poezie a prózy).

B. Havránek se zabývá, stejně jako další zástupci *Pražské školy*, strukturou jazykového systému (a tedy i odborným jazykem) především z hlediska jeho funkčnosti, tedy z hlediska, jež jako jedno z mála obhájí (dělá smysluplnými) snahy o vytváření specifických skupin v rámci jazyka. Na uvedeném schématu je oblast odborného jazyka zachycena pod body b) a c). Zajímavý je též aspekt, že tzv. odborný jazyk chápe B. Havránek zcela jednoznačně jako součást komplexu obecného jazyka (viz začlenění do kategorie *Sprache der Mitteilungen*) a tím již ve 30. letech (schéma je otištěno v odborné stati *The functional differentiation of the standard language* publikované v roce 1932) naznačil komplexnost a vzájemnou propojenost veškerých variet jazykového systému, tedy skutečnost, kterou německý výzkum odborného jazyka začíná oficiálně prosazovat a vědecky zdůvodňovat až na přelomu 70. let. Bohužel je ale nutné dodat, že pojmy *funkce* či *funkční styl* jsou ve své definici stejně problematické jako již zmiňovaný pojem *Fach* (*obor*). L. Auburger uvádí, že funkce jazyka jsou na jedné straně centrálně zkoumány jako základní komunikativní a procedurální dimenze, na straně druhé jsou však tyto funkce přiřazovány zkoumanému jazykovému materiálu jen jako různé odstíny jeho významu. [25] Díky této nešťastné konfusi dochází ve výzkumu k nejistotě při interpretování pojmu *funkce* (*funkční styl*) a tím se odkrývá další typický problém či spíše dilema výzkumu odborného jazyka, které L. Hoffmann formuluje následně: „výzkum odborného jazyka musí odborný text chápat spíše jako sdělení (komunikaci) v libovolné mimojazykové, společensky podmíněné pracovní situaci (*Arbeitssituation*) a ne jen jako jakýsi produkt působení čistě jazykových zákonitostí; pouze tak lze zachytit jeho obsah a funkci – tedy vazbu mezi odbornou a jazykovou oblastí.“ [26]

Další představitel *Pražské školy* E. Beneš navazuje na práci L. Havránka a pro přesnější charakterizování vnitřní struktury odborného jazyka navrhuje využít čtyř rozlišovacích kritérií: 1. *Kommunikationsbereich* (oblast komunikace), 2. *Fachlichkeitsgrad* (stupeň odbornosti), 3. *Medium* (forma zprostředkování – ústní nebo písemná), 4. *Stilverfahren* (styl). [27]

Přes značnou komplexnost Benešových kritérií se však naskýtají zcela oprávněné otázky, proč jsou právě tato kritéria pro zkoumání odbornosti či obecnosti vybraného jazykového materiálu relevantní, jaké empirické důkazy pro takto definovaná kritéria hovoří a zda neexistují jiná, podstatně lepší kritéria.

Přeskočme nyní celou řadu dalších pokusů o klasifikaci či členění odborného jazyka a zastavme se u již zmiňovaného L. Hoffmanna, který jako jeden z prvních otevřeně kritizuje nedostatky dosavadního výzkumu a současně navrhuje modernější koncepci chápání dané problematiky. Hoffmann upozorňuje na nebezpečí, které v sobě skrývají vícedimenzionální modely, kde právě větší počet dimenzí intuitivně sugeruje jejich vzájemnou nezávislost, což mylně znamená, že grafický znak v daném poli jazykového modelu je chápán jako určitá varianta odborného jazyka, zcela zřetelně izolovaná od svého okolí a tudíž i plně soběstačná. L. Hoffmann již přísně nerozlišuje mezi horizontálními a vertikálními modely a dělením jazyka na odborný a obecný, ale spíše naznačuje vzájemné překrývání těchto čtyř kategorií.

Jím navržený model klasifikace se skládá ze čtyř hlavních kritérií: 1. *Abstraktionsstufe* (stupeň abstrakce), 2. *äußere Sprachform* (vnější jazyková forma), 3. *Milieu* (prostředí), 4. *Teilnehmer der Kommunikation* (účastníci komunikace). Každé kritérium je dále rozděleno do pěti stupňů, které popisují míru zastoupení obecných a specifických jazykových prostředků. Pro lepší názornost se podívejme na první dvě kritéria Hoffmannova modelu.

1) *Abstraktionsstufe* (stupeň abstrakce)

- A = nejvyšší stupeň abstrakce
- B = velmi vysoký stupeň abstrakce
- C = vysoký stupeň abstrakce
- D = nižší stupeň abstrakce
- E = nízký stupeň abstrakce

2) *äußere Sprachform* (vnější jazyková forma)

- A = umělé znaky pro jednotlivé komponenty jazyka a pro popsání jejich vzájemných relací
- B = umělé znaky pro jednotlivé komponenty jazyka a běžné jazykové prostředky pro popsání jejich vzájemných relací
- C = běžné jazykové prostředky s velkým podílem odborné terminologie a silně specifickou syntaxí
- D = běžné jazykové prostředky s velkým podílem odborné terminologie a obecnou syntaxí
- E = běžné jazykové prostředky s nízkým podílem odborné terminologie a obecnou syntaxí [28]

Teoreticky tak lze na základě této metodiky vytvořit jednoduchý „vzoreček“, nebo chceme-li jakýsi rating (např. ABBD) pro jakýkoliv analyzovaný jazykový materiál. Zároveň však je zřejmé, že takto postavená kritéria nemusí být v plném rozsahu a všude aplikovatelná. V praxi, v každodenní komunikaci, lze totiž jen velmi obtížně vypořádat a popsat tak přísné rozlišení dílčích odstínů jednotlivých kritérií, jak navrhuje *Hoffmann*. Jednotlivé úrovně jazyka se především v jeho mluvené podobě vzájemně překrývají, nekontrolovatelně mezi sebou přecházejí a hranice mezi nimi jsou často sotva postřehnutelné.

Z těchto důvodů nelze proto ani tento model pokládat za definitivní vyřešení otázky klasifikace odborného jazyka. Je však nesporné, že ve srovnání s jinými návrhy (*L. Mackenzen, W. von Hahn*) je toto pojetí více spjato s jazykovou realitou. Popisuje totiž odborný jazyk již jako komplexní jazykový systém, který přes celou škálu silně specifických jazykových zvláštností (ratingové označení A, B) disponuje i širokou paletou obecnějších jazykových prostředků, jejichž zastoupení nelze zdůvodnit samotnou podstatou odborného jazyka, nýbrž celou řadou mimojazykových aspektů. Přirozeně i *Hoffmannův* model vyvolává řadu záporných reakcí. Je to především již zmiňovaný problém výběru jednotlivých kritérií a nedostatku důkazového materiálu, obhajujícího jejich oprávněnost. *T. Ickler* kritizuje i vnitřní strukturu *Hoffmannových* kritérií, protože opět postrádá obsáhlejší důkazový materiál, zdůvodňující jejich právě pětistupňové a ne například čtyř- nebo šestistupňové členění. Jako velmi hezký příklad, který potvrzuje oprávněnost této kritiky, uvádí *Ickler* oblast hudby, kde by tedy podle *Hoffmanna* zcela běžný notový zápis, jen proto, že používá umělých symbolů (not), měl být automaticky zařazen do stupně A (nejvyšší stupeň abstrakce). Tím je ale tento, v oblasti hudby běžný prostředek komunikace, postaven na úroveň vědecko-teoretického jazyka v jiných oborech (např. matematika či fyzika). [30]

W. von Hahn přesto spatřuje určitý praktický přínos této, ale i všech ostatních klasifikací spíše v obecnější orientační rovině. Upozorňuje však zároveň, že pro získávání nových poznatků v rámci exaktního výzkumu nesmí být role těchto modelů přeceňována. [29]

Nejsou to však jen stále nespokojení lingvisté, kdo snižuje klasifikační schopnosti *Hoffmannova* a všech ostatních modelů, ale především jazyk sám o sobě. Obrovská variabilnost jazykových prostředků na jedné straně a komplexní charakter jazyka na straně druhé, do jisté míry zpochybňují možnost přesnějšího zachycení podstaty odborného jazyka jen na základě několika málo sporných kritérií.

Na závěr naší krátké exkurze do oblasti výzkumu odborného jazyka zmiňme ještě jeden zajímavý pokus klasifikace, který pochází z druhé poloviny 90. let minulého století. *T. Ickler* nám předkládá, pro lepší porozumění své koncepce, jednoduchý prostorový model mající tvar krychle, jejíž strany slouží jako dvoupólová rozlišovací kritéria pro klasifikování zkoumaného jazykového materiálu (1. *jazyk praktický – jazyk teoretický*, 2. *jazyk systematický – jazyk didaktický*, 3. *jazyk formální – jazyk neformální*).

Takto navrhovaný model klasifikování odborného jazyka představuje zřejmě opět jen jedno z možných řešení, ale v každém případě je to pokus velmi elegantní. Na rozdíl od pěti kritérií nabízených *Hoffmannem* umožňuje *Icklerův* model vytvářet teoreticky neomezené množství variant, a tím i dosáhnout větší míry přesnosti při vzájemném porovnávání jednotlivých typů odborného jazyka. Výhoda tohoto modelu tedy spočívá ve zmapování odborného jazyka, jak v jeho vnitřní struktuře, tak i z hlediska jeho umístění v systému jednotlivých oborových jazyků. Svou velkou abstrakcí – protože nejsou odstupňovány jednotlivé jazykové úrovně či prostorové umístění – a velkou koherencí (kompatibilitou) – neexistuje ani náznak nutnosti rozlišovat mezi obecným a odborným jazykem – však tento model, možná nechtěně, ukazuje nedostatečnost a nutno přiznat i jakousi „zbytečnost“ dřívějších členění a klasifikací odborného jazyka.

Potřebu koordinovaného postupu a definování základních problémů dané oblasti si uvědomuje již zmiňovaný *H. Kalverkämper*, který se zároveň pokouší nastínit směr budoucího výzkumu. Klíčovým momentem by měl být odklon od tradičního analyzování menších celků (tzn. snaha posuzovat odbornost či obecnost jednotlivých lexikálních jednotek) a zaměření pozornosti na postulování odbornosti či obecnosti zkoumaného materiálu v rámci větších jazykových bloků (text, komplex textů). K tomu je podle *Kalverkämpera* zapotřebí uspokojivě zodpovědět následující otázky:

- Je možné pouze na základě jednoho textu rozhodnout, zda se jedná o odborný text – a tedy odborný jazyk? A o jakou variantu odborného jazyka se vlastně jedná?
- Jaké množství specifických (odborných) jazykových prostředků musí analyzovaný materiál obsahovat, aby mohl být považován za odborný jazyk? A podle jakých pravidel je posuzována tzv. specifičnost (odbornost)?

- Podle jakých signálů účastník komunikace jasně rozpozná, kdy se jedná již o odborné použití určitého výrazu, známého i z obecné slovní zásoby (tzv. terminologizovaná slova)?
- Čím se vymezují hraniční místa mezi ještě odbornou a již obecnou komunikací? [32]

Teprve uspokojivé zodpovězení těchto a jim podobných otázek by podle Kalverkämpera opravňovalo považovat výzkum odborného jazyka za plnohodnotnou vědní disciplínu, která má pevné místo mezi jí příbuznými obory – např. textová lingvistika či typologie.

Závěrem lze konstatovat, že otázka interpretace pojmu *odborný jazyk*, která byla v mém pojednání zúžena převážně na oblast výzkumu v německy mluvících zemích, zůstává i přes řadu velice zajímavých názorů a návrhů, které se na první pohled zdají být cílovým řešením, stále otevřeným, a tedy aktuálním tématem.

Literatura

- [1] FLUCK, H.-R.: *Fachsprachen, Einführung und Bibliographie*. München, S. 23, 1980).
- [2] KALVERKÄMPER, H.: *Der Begriff der Fachlichkeit in der Fachsprachen-Linguistik-Tradition, Kritik und Methoden-Ausblick*. In: Fachsprache, Sonderheft 1., Zweites Fachsprachensymposium, Wien, S. 54, 1979.
- [3] QUINTILIAN, M. F.: *Institutionis oratoriae libri XII (VIII 2, 13) Ausbildung des Redners*. Vydáno a přeloženo H. Rahnm, Dortmund, 1972–5.
- [4] KALVERKÄMPER, H.: *Der Begriff der Fachlichkeit in der Fachsprachen-Linguistik – Tradition, Kritik und Methoden-Ausblick*. In: Fachsprache, Sonderheft 1., Zweites Fachsprachensymposium, Wien, S. 60, 1979.
- [5] POPPER, K.: *Die Logik der Sozialwissenschaften*. In: Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie 14, S. 108, 1962.
- [6] KALVERKÄMPER, H.: *Der Begriff der Fachlichkeit in der Fachsprachen-Linguistik – Tradition, Kritik und Methoden-Ausblick*. In: Fachsprache, Sonderheft 1., Zweites Fachsprachensymposium, Wien, S. 63, 1979.
- [7] MÖHN, D.: *Fach- und Gemeinsprache. Zur Emanzipation und Isolation der Sprache*. In: Wortgeographie und Gesellschaft, hrsg. von W. Mitzka, Berlin, S. 316, 1968.
- [8] HOFFMANN, L.: *Leipziger Thesen zur fachsprachlichen Forschung*. Wissenschaftliche Zeitschrift der Karl-Marx-Universität, Gesellschafts- und Sprachwissenschaftliche Reihe 26, These 15.1, S. 165–167, 1976.
- [9] FLUCK, H.-R.: *Fachsprachen, Einführung und Bibliographie*. München, S. 161, 1976.
- [10] KALVERKÄMPER, H.: *Der Begriff der Fachlichkeit in der Fachsprachen-Linguistik – Tradition, Kritik und Methoden-Ausblick*. In: Fachsprache, Sonderheft 1., Zweites Fachsprachensymposium, Wien, S. 58, 1979.
- [11] Tamtéž, s. 58.
- [12] HOFFMANN, L.: *Leipziger Thesen zur fachsprachlichen Forschung*. Wissenschaftliche Zeitschrift der Karl-Marx-Universität Leipzig, Gesellschafts- und Sprachwissenschaftliche Reihe 26, 165–167, 1976.
- [13] KALVERKÄMPER, H.: *Der Begriff der Fachlichkeit in der Fachsprachen-Linguistik – Tradition, Kritik und Methoden-Ausblick*. In: Fachsprache, Sonderheft 1., Zweites Fachsprachensymposium, Wien, 1979, S. 62.

- [14] HELLER, K.: *Der Wortschatz unter dem Aspekt des Fachwortes – Versuch einer Semantik*. Wissenschaftliche Zeitschrift der Karl-Marx-Universität Leipzig. Gesellschafts- und Sprachwissenschaftliche Reihe, S. 76, 1970.
- [15] Tamtéž, s. 77.
- [16] HAHN, W.: *Fachkommunikation: Entwicklung, linguistische Konzepte, betriebliche Beispiele*. Berlin, New York, Walter de Gruyter, 1983, S. 65.
- [17] FLUCK, H. – R.: *Fachsprachen*. München, 1976, S. 16.
- [18] ROELCKE, T.: *Fachsprachen*. Berlin, Erich Schmidt Verlag, 2005, S. 34.
- [19] Tamtéž, s. 36.
- [20] HOFFMANN, L.: *Kommunikationsmittel Fachsprache, Eine Einführung*. 2. neu bearbeitete Auflage, Tübingen, 1985 S. 85.
- [21] ICKLER, T.: *Disziplinierung der Sprache*. Tübingen, Gunter Narr Verlag, 1997, S. 186.
- [22] ISCHREY, H.: *Studien zum Verhältnis von Sprache und Technik*. In: Sprache der Gegenwart, Düsseldorf, 1965, S. 37.
- [23] ICKLER, T.: *Disziplinierung der Sprache*. Tübingen, Gunter Narr Verlag, 1997, S. 186.
- [24] HAHN, W.: *Fachkommunikation: Entwicklung, linguistische Konzepte, betriebliche Beispiele*. Berlin, New York, Walter de Gruyter, 1983, S. 65.
- [25] AUBURGER, L.: *Funktionale Sprachvarianten, Metalinguistische Untersuchungen zu einer allgemeinen Theorie*. In: Zeitschrift für Dialektologie und Linguistik. Beiheft 38, S. 99, 1981.
- [26] HOFFMANN, L.: *Probleme und Methoden der Fachsprachenforschung*. In: Wissenschaftliche Zeitschrift der Universität Leipzig. Gesellschaftlich- Sprachwissenschaftliche Reihe 31/1, 1982, S. 82.
- [27] ICKLER, T.: *Disziplinierung der Sprache*. Tübingen, Günter Narr Verlag, 1997, S. 186.
- [28] HOFFMANN, L.: *Kommunikationsmittel Fachsprache*. Akademie-Verlag Berlin, S. 185-187, 1976.
- [29] HAHN, W.: *Fachkommunikation: Entwicklung, linguistische Konzepte, betriebliche Beispiele*. Berlin, New York, Walter de Gruyter, 1983, S. 63.
- [30] ICKLER, T.: *Disziplinierung der Sprache*. Tübingen, Günter Narr Verlag, 1997, S. 187.
- [31] Tamtéž, s. 187–9.

Přetrvávající otazníky v oblasti výzkumu německého odborného jazyka

Jaroslav Březina

Abstrakt

Vágně definovaný pojem odborného jazyka jako jedné z oblastí jazykového systému na jedné straně a nejednotnost v chápání jeho vnitřní struktury na straně druhé zůstávají stále problematickým místem lingvistiky odborného jazyka v německy mluvících zemích. Příčiny lze spatřovat i v nedostatečném definování sféry obecného jazyka a v nejednotném pohledu lingvistů na klíčové termíny v rámci odborného jazyka – např. pojem „obor“. Logickým důsledkem těchto nedostatků je absence metodologického inventáře umožňujícího přiřazení zkoumaného jazykového materiálu oblasti odborného či obecného jazyka a jeho další klasifikaci.

Klíčová slova: obecný jazyk, jazykový systém, metodický inventář, obor, odborný jazyk

Persistent problems in professional language research

Abstract

The vaguely defined conception of a specialised language as one of the areas of the language system on one side and inconsistency in perception of its inner structure on the other side remain a problematic point of linguistics of the specialized language in German speaking countries. Reasons can be also seen in insufficient definition of the sphere of general language and unequivocal view of linguists on key terms within the specialised language – e.g. the concept of a “branch”. The logic consequence of these imperfections is the absence of methodological inventory providing for the assignment of investigated linguistic material to the area of a specialised or a general language and its further classification.

Key words: general language, language system, methodological inventory, branch, language for special purposes